

Т.С. Шуліченко

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ: ДІАХРОНІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню впливу гендерних стереотипів та психофізіологічних особливостей на формування мовної особистості. У роботі розглядається трансформація гендерних стереотипів протягом різних історичних періодів розвитку нашої держави та аналізуються найвідоміші статево-рольові теорії. Дослідити вплив цих чинників на формування мовної особистості чоловіків і жінок є метою даної статті. Для її досягнення ми ставимо перед собою наступні завдання: 1. Проаналізувати вплив гендерних стереотипів і психофізіологічних особливостей чоловіків і жінок на їхню поведінку і мову. 2. Розглянути найвідоміші теорії статей та дослідити їхню актуальність сьогодні. 3. Проаналізувати історичний розвиток гендерних стереотипів на території нашої держави. Актуальність цього дослідження полягає у тому, що напружена політична ситуація у нашій країні, яка триває з 2014 року, кардинально змінила мовну поведінку чоловіків і жінок, поклавши край процесу уніфікації статі і давши матеріал для нових досліджень.

Ключові слова: стать, гендер, гендерний стереотип, уніфікація статей, диморфізм, біодетермінізм, маскуліність, фемінність, мовна особистість, мовна поведінка.

Аннотация. Статья посвящена исследованию влияния гендерных стереотипов и психофизиологических особенностей на формирование языковой личности. В работе рассматривается трансформация гендерных стереотипов на протяжении истории нашей страны и анализируются наиболее известные гендерные теории. Проанализировать влияние этих факторов на формирование языковой личности женщин и мужчин – цель нашей статьи. Для ее достижения мы ставим перед собой следующие задачи: 1. Проанализировать влияние гендерных стереотипов и психофизиологических особенностей женщин и мужчин на их поведение и речь. 2. Рассмотреть наиболее известные гендерные теории и исследовать их актуальность сегодня. 3. Проанализировать историческое развитие гендерных стереотипов на территории нашей страны. Актуальность данного исследования состоит том, что напряженная политическая ситуация в нашей стране кардинально поменяла речевое поведение женщин и мужчин, остановив процесс унификации полов и дав материал для новых исследований.

Ключевые слова: пол; гендер, гендерный стереотип, унификация полов, диморфизм, биодетерминизм, маскулинность, феминность, языковое поведение, языковая личность.

Annotation. This work is devoted to the analysis of the main factors of the formation of speech behavior of men and women. The aim of this paper is to investigate

the influence of psycho-physiological characteristics and gender stereotypes on the formation of personality and the linguistic identity of men and women.

Achieving the aim of this work involves solving the following tasks:

1. To analyze the most famous gender theories and to find out their impact on women and men today
2. To investigate the dependence of the linguistic behavior of men and women on psycho-physiological characteristics and gender stereotypes
3. To analyze the historical formation of gender stereotypes in Ukraine and their relevance nowadays

This investigation is relevant because linguistic behavior of Ukrainian men and women has changed recently and needs the deep analysis. We have come to the conclusion that the most famous gender theories by Z.Freud, T.Parsons and V.Geodakyan still have great influence on the social roles and behavior of people and support various gender stereotypes which affect the life and linguistic behavior of men and women as well as historically formed gender stereotypes and psycho-physiological characteristics.

In conclusion, it can be said that the behavior of a person, how he/she responds to the challenges of the present, his / her linguistic behavior is affected by sex, which cannot be absolutely ignored. At the same time, the way of life and behavior of a person depend on the level of attention paid to his /her sex and gender role in the society. After deep analysis of various historical epochs, it can be said that in the territory of modern Ukraine there were favorable and unfavorable periods for women. The period of prosperity of Kievan Rus and the Cossack liberation struggles contributed to the development of such qualities of Ukrainian women as independence, self-confidence, ability to defend their own opinion. At the same time, those periods in history when women were oppressed still affect their behavior and style of communication nowadays.

Key words: sex, gender, gender stereotype, feminization, masculinization, gender unification, linguistic behavior, linguistic identity, dimorphism, feminism

На мовну поведінку людини впливають два складники: психофізіологічні особливості та гендерні стереотипи. Вони є нерозривними частинами одного цілого-формування особистості та вираження її в мові, утім ступінь їх значення сьогодні все ще залишається предметом дискусії. Дослідити їхній вплив на формування мовної особистості чоловіків і жінок є метою даної статті. Для її досягнення ми ставимо перед собою наступні завдання: 1. Проаналізувати вплив гендерних стереотипів і психофізіологічних особливостей чоловіків і жінок на їхню поведінку і мову. 2. Розглянути найвідоміші теорії статей та дослідити їхню актуальність сьогодні. 3. Проаналізувати історичний розвиток гендерних стереотипів на території нашої держави. Актуальність цього дослідження полягає у тому, що напружена політична ситуація у нашій країні, яка триває з 2014 року, кардинально змінила мовну поведінку чоловіків і жінок, поклавши край процесу уніфікації статі. Взаємозв'язком мови і

статі людини, аналізом її мовної поведінки та чинників, які на неї впливають, займалися такі дослідники, як А. Кириліна, О. Горошко, Л. Ставицька, Т. Маслова, О. Семиколенова, А. Шиліна та ін. До середини ХХ ст. стиль життя людини визначала винятково її стать. Саме такий підхід до ролі чоловіків і жінок як у сім'ї, так і в суспільстві досі є актуальним для прихильників теорії статеворольової соціалізації особистості. Ця теорія аналізує гендерні взаємини як історично сформовані конструкти системи нерівностей, де панівне становище однієї статі над іншою вже є встановленим. Підґрунтям цієї концепції є уявлення про особистість як пасивну сутність, яка сприймає культурну даність, але не створює її сама[3]. До найвідоміших і найобговорюваніших статеворольових теорій зараховують психоаналіз З.Фрейда, структурно-функціональний аналіз Т.Парсонса та еволюційну теорію В.Геодакяна.

Відповідно до психоаналізу З. Фрейда, через нібито кастраційний комплекс жінка є морально неповноцінною через свою біологічну неповноцінність. Дослідник вважав, що навіть для нормальної, за його поглядом, психіки жінки властиві пасивність, відсутність почуття справедливості, схильність до заздрощів, слабкі соціальні інтереси та нездатність до творчості [1].

За теорією американського соціолога Т. Парсонса наявна життєво важлива необхідність функціонального поділу сфер діяльності або диференціації чоловічих і жіночих соціальних функцій (інструментальної для чоловіків і експресивної для жінок). Розподіл чоловічих і жіночих ролей, за Т. Парсонсом, є механізмом, що забезпечує стабільне функціонування будь-якої соціальної системи, зокрема й сім'ї, де основним для кожної жінки є «статус дружини свого чоловіка, матері його дітей і особи відповідальної за домашнє господарство», яке, до речі, Т.Парсонс уважав «псевдо заняттям» [1]. Жінки, за твердженням Т. Парсонса, повинні змиритися зі своїм підлеглим становищем, знаходячи себе у домашній роботі, у забезпеченні емоційної підтримки й сексуальних послуг, надаючи чоловікам можливість утримувати сім'ю [1].

Т. Парсонс ставив знак рівності між нашими біологічними відмінностями і суспільним життям. Він вірив, що навіть якщо у Всесвіті є інші цивілізації, то вони мають соціальний устрій, який відповідає саме їх біологічним особливостям. Варто наголосити, що

Т. Парсонс як соціолог, визначав роль жінок і чоловіків у суспільстві без урахування психіки, гормонального фону чи генетики, спираючись виключно на стать людини.

Сьогодні знайомитися з працями З.Фрейда і Т.Парсонса дуже цікаво в лексичному аспекті. Зараз такий стиль висловлювання, де, наприклад, Т. Парсонс, говорячи про особистість жінки, бере це слово в лапки, викликав би бурхливу негативну реакцію як в США, де вчений жив і працював, так і в світі. Американці, як і інші нації, пройшли довгий шлях від майже повного виключення жінки з соціуму до повної рівноправності. Розглядаючи американську сім'ю як основу успішного суспільства та плацдарм для майбутніх його повноцінних членів, тобто дітей, вчений вважав, що найбільшу шкоду США може принести перегляд сімейних цінностей і перерозподіл сімейних обов'язків. Саме цим пояснюється його постулат про те, що жінка має миритися зі своєю роллю в сім'ї. Зміни в сімейній ієрархії були для вченого рівноцінними хаосу. Цікавим видається те, що саме досліджуване Т.Парсонсом американське суспільство сьогодні є взірцем перерозподілу ролей у сім'ї і практики їх майже повного заміщення. Окрім вигодовування, американські батьки задіяні в усіх аспектах виховання і догляду за дітьми та веденні домашнього господарства. При цьому, як відомо, економіка цієї країни, за яку переймався Т.Парсонс, процвітає.

На сьогодні великою популярністю, особливо серед біодетерміністів, також користується еволюційна теорія статі генетика В. Геодакяна, запропонована для пояснення статевого диморфізму [3]. За В. Геодакяном, належність до одного виду *Homo sapiens* зумовлює єдність чоловічого та жіночого в межах біологічного світу. Утім, наявність репродуктивних анатомо-фізіологічних відмінностей між чоловіками та жінками дає підставу говорити про те, що кожна стать має власну біограму, постає носієм певного генетичного коду, а отже, має свою власну біологічну роль, що зумовлює цілу низку соціальних. За еволюційною теорією статі В. Геодакяна, поділ на статі, а саме на консервативний та оперативний складники людської біологічної системи, стає вирішенням конфлікту одночасних зміни та збереження потрібної інформації. У процесі еволюції виникає ціла низка механізмів, які послідовно забезпечили тісніший зв'язок жіночої статі з генеративним (консервативним) потоком

інформації, а чоловічої – екологічним (оперативним). До того ж тривалі періоди вагітності, велика смертність під час пологів, годування й турботи про потомство фактично підвищують цінність жінок, перетворюючи чоловічу статтю у «надлишкову», «експериментальну», а жіночу – на дефіцитнішу й цінну. Унаслідок цього, закон природного добору діє переважно за рахунок представників чоловічої статі. Отже, генетична інформація, що передається поколінням за жіночою лінією, носить репрезентативний характер, оскільки базована на консервативному складникові еволюційного процесу, а за чоловічою – селективний характер, оскільки більшою мірою ґрунтується на законі природного добору. Спираючись на цю теорію, біодетерміністи пояснюють і особливості психології чоловіків і жінок. Чоловіки – це новатори, вони створюють все нове, чим користується суспільство, а жінки удосконалюють винайдене. Чоловіки не намагаються пристосуватися до середовища, у якому умови не є комфортними для існування, вони ризикнуть і змінять його, водночас жінки будуть намагатися вижити максимально пристосовуючись до середовища. Отже, саме двоїстий характер еволюції: одночасні зміни та збереження потрібної для розвитку інформації, провокують статевий диморфізм. У той самий час саме середовище впливає на виявлення маскулінності у чоловіків і, відповідно, фемінності у жінок. Якщо немає внутрішньої або зовнішньої загрози існуванню, відбувається такий процес, як уніфікація статей – одночасна фемінізація чоловіків, які в комфортних умовах позбавлені активної еволюційної позиції, та маскулінізації жінок, які поступово вивчають та опановують засвоєні чоловіками нові сфери життєдіяльності [13]. Саме таким був період в Україні з кінця 90-х років до 2014 року, який поклав початок напруженій політичній ситуації як в нашій країні, так і в світі. До 2014 року жінки були помітні в усіх сферах суспільного життя, опановуючи навіть професії водія, охоронця, тощо. Фемінізацію ж чоловіків можна було спостерігати в зовнішньому вигляді (вузькі штани, рожеві або голубі сорочки та светри, прикраси, нерідко довге волосся тощо), поведінці (надмірна емоційність, жестикуляція, популярність таких занять як кулінарія, візаж, моделювання одягу тощо), мові (багатослівність, надмірна емоційність, намагання не відповідати прямо на поставлене запитання, починати свої виступи з другорядних

деталей, а не головної думки, постійні звертання до аудиторії за підтримкою тощо). Можна сказати, що чоловіки активно використовували типово жіночі мовні стратегії. Після ж 2014 року все це стало зовсім неактуальним. Чоловіки відразу змінилися зовнішньо, стали модними вишиванки, камуфляж, зачіски на зразок козацького оселедця тощо. Вслід за зовнішністю змінилась і мова представників сильної статі, що можна було простежити у численних виступах громадських і політичних діячів у ЗМІ. У мові чоловіків активно почав вітатися радикалізм, що зрозуміло, адже це один із способів створити атмосферу безпеки в суспільстві. Радикальні, сміливі промови давали відчуття і зрозуміти, що у нас є захисники. У той же час фемінізація жінок не спостерігається, оскільки ними поповнилися не лише ряди поліції, волонтерів, а й військових. Певний час навіть спостерігалася мода серед жінок на воєнізований одяг та взуття.

Отже, можна сказати, що статево-рольові теорії, які служать опертям для біодетерміністів, мають право на існування, хоч і нещадно критикуються феміністськими рухами по усьому світі. Біодетерміністи надають статі привілейованого значення. На їхню думку, саме біологічна стать не просто визначає людину як чоловіка або жінку, але й формує її гендерний образ. Варто зауважити, що не всі біодетерміністи визнають правомірним існування поняття «гендер» (символічної, соціальної статі) як самостійного конструкту, оскільки вважають його більше надуманим, ніж реально наявним. Біодетерміністський підхід, ґрунтуючись на генетичній обумовленості чоловічого та жіночого, визнає соціальне лише як зовнішній подразнювальний чинник, що спричинює перехід від одного генетичного виду поведінки до іншого.

На думку біодетерміністів, стать у людини – це не щось другорядне, що йде відразу за поняттям людини. Стать – це і є сама людина, це перше, що конститує людину. Анатомія та фізіологія є лише наслідком статі, який змінюється під впливом віку та навколишнього середовища, стать не змінюється за жодних обставин. Це положення не відмінює внутрішню динаміку статі, а лише стверджує наявність незмінної статевої структури та статевої диференціації біологічного як непорушної основи існування та функціонування живого організму [5].

Біодетермінізм часто постає об'єктом феміністської критики, оскільки він мислить природні чинники як незмінні. Однак і самі феміністки не одноразово зверталися до біології з метою аргументувати власні погляди. У цьому контексті доцільно буде пригадати «фемінізм особливих прав», що згодом перетворився на «фемінізм державного забезпечення», радикальний фемінізм, окремі теорії жіночої сексуальності (Моніка Віттіг, Люс Ірігарей) та ін [13]. Усі вони тією чи іншою мірою апелюють до біологічного есенціалізму, тобто до особливої жіночої природи, яка відмінна від чоловічої, із її власними специфічними жіночими цінностями.

У цій дискусії дуже актуальною видається теза про те, що «сучасний стан гендерології не дозволяє віддати перевагу ні біологічним причинам, ні соціокультурним домінантам ... сьогодні можна говорити про бісоціальний характер статевого диморфізму [11]. Утім, не варто забувати про те, що важливість приналежності людини до тієї чи тієї статі, ступінь сформованості гендерних стереотипів, залежать від культурних норм, у яких живе людина, та норм, у яких жили її предки. Якщо проаналізувати минулі епохи, то побачимо, що саме історичні події впливали на особистісні вияви чоловіків і жінок. Зокрема, епоха Київської Русі була позначена згрупуванням навколо сильного лідера, зазвичай чоловіка. Оскільки Київська Русь була воєнізованою державою, то, здавалося б, жінкам залишалося лише виконувати свої найпростіші обов'язки, тобто залишатись вірними дружинами та люблячими матерями, але сталося так, що саме ці ролі привели до позитивних змін у їхньому суспільному житті. Часті воєнні походи сприяли тому, щоб за відсутності чоловіка або сина жінка могла дати раду у своїх володіннях, а отже, їй потрібна була освіта, щоб можна було вести ділове листування або навіть взяти управління державою в свої руки, як це зробила княгиня Ольга. Отже, якщо говорити про вищі верстви населення, то відомо, що в ті далекі часи дівчатка і хлопчики отримували однакову освіту. У Київській Русі були поширені монастирські школи, засновниками яких були жінки. У них як дівчаткам, так і хлопчикам викладали грамоту, математику, ази філософії, лікарську справу, астрономію, риторику та іноземні мови. Високий рівень культури давав змогу руським жінкам виконувати адміністративні функції у своїх землях, а також брати активну участь в державних справах. Жінки Київської Русі могли вести переговори з іноземними послами або самим виступати в ролі

послів. Найвідомішим прикладом у цій сфері є подорож княгині Ольги до Візантії саме в якості посла. Візантія була важливим стратегічним партнером для Київської Русі, тож Ольга повинна була мати не тільки фізичну витривалість для такої подорожі, а і достатній рівень обізнаності в державних справах, відповідну мову підготовку, щоб вести переговори. В Ользі проявляється архетипальна жінка-правителька, у якої достатньо сили і розуму, щоб залишити свій слід у суспільстві, де керують чоловіки [7]. Мала хист до переговорів і онука Ярослава Мудрого – Анна Всеволодівна, яка, до речі, заснувала першу в Київській Русі школу для дівчат при Андріївському монастирі. А донька Ярослава Мудрого - Анна листувалася, як відомо, з самим Папою Римським. Таким чином, жінки вищих верств населення Київської Русі були не в авангарді політичних подій, проте в разі необхідності могли успішно дати раду як в управлінні власними маєтками, так і в управлінні державою.

Період козацьких визвольних змагань був нелегким, але відзначився тим, що жінка отримала право голосу в сім'ї. Питань дотично пов'язаних із статусом жінки в українському суспільстві торкався М. Костомаров, який переконливо довів, що становище української жінки було набагато кращим ніж великоруської, адже в Московській державі, яка пішла типовим для тогочасного суспільства шляхом розвитку деспотії, першою жертвою стала жінка, яку було перетворено на тюремну затворницю[6]. Українки ж постають незалежними й рішучими, вони часто мали вирішальний голос у справах сім'ї, мали право на спадщину, були писемними, користувалися повагою чоловіків.

У суспільному та науковому середовищі ХІХ ст. були популярні ідеї про природну неповноцінність жінки. В основі законодавства Російської Імперії, куди входила більша частина України, лежали патріархальні погляди на призначення жінки. Теоретичним та моральним опертям для цього було християнське вчення про відношення між статями, за яким жінка створена після чоловіка, створена для чоловіка, не лише помічниця чоловіка, але помічниця подібна до нього [12]. Прихильники цих поглядів переконували суспільство в тому, що жіноча кров нібито має більше води, мозок слабший, рівень здібностей нижче, ніж у чоловіків, а функції материнства серйозно виснажують організм

[8]. Не лише чоловіки, але і самі жінки дотримувались погляду, що жінка в жодному разі не є істотою рівноцінною чоловікові [10].

Радянський період був дуже суперечливим для жінок. Вони отримали більше прав і свобод, ніж мали за часів царизму, але не отримали при цьому приємнішого, легшого життя. Якщо раніше жінки не допускалися в життя суспільства, то тепер вони поступово залучалися до всіх його сфер, проте від обов'язкових домашніх обов'язків звільненими не стали і змушені були нести подвійний тягар як на роботі, так і вдома [10]. Наслідки цього ми спостерігаємо і сьогодні, адже попри всі намагання інтегруватися до країн Європи, сповідувати європейські цінності, українська жінка досі змушена розриватися між сім'єю та роботою.

Отже, можна сказати, що на поведінку людини, на те як вона реагує на виклики сучасності, як розмовляє, безперечно, впливає її стать, яку все ж видається неправильним зовсім не брати до уваги. Утім, значно більший вплив на діяльність та мовну поведінку людини має те, скільки уваги приділяється її статі в суспільстві, де вона живе. Далеко не останню роль у цьому відіграють усталені століттями гендерні стереотипи, яких зовсім нелегко позбутися, адже вони міцно вкорінюються у свідомості не лише чоловіків, а й жінок. Проаналізувавши різні історичні епохи можна сказати, що на території сучасної України були як досить сприятливі для жінок часи, такі й несприятливі. Період розквіту Київської Русі та козацьких визвольних змагань сприяли розвитку таких якостей української жінки, як незалежність, впевненість у собі, уміння відстояти власну думку. У той же час ті періоди в історії, які позначилися пригніченням жінок, впливають на їхню поведінку та стиль спілкування й зараз. Проаналізувавши мову сучасних жінок, можна зробити висновок, що і зараз жінки говорять тихіше, ніж чоловіки, і менш впевнено. Якщо чоловіки тяжіють до незалежності та категоричності у своїх висловлюваннях, особливо якщо виражають власну думку на певне питання, то жінки менш категоричні і дуже часто занадто докладно намагаються пояснити свою думку, постійно звертаючись до співрозмовника або до всієї аудиторії. Отже, публічно і впевнено висловлювати свої думки для сучасних жінок все ще незвично. Чоловіки надзвичайно люблять слухати себе, це демонструють як громадські діячі, політики, так і ведучі різноманітних теле та радіопрограм. Чоловіки значно охочіше виступають публічно, вони впевнені в собі, адже світ

фактично завжди належав їм. Жінки не прагнуть публічних виступів, для них зручніше бути учасником групової бесіди. Таку тенденцію можна побачити на багатьох телеканалах новин, куди запрошують для обговорення політичних питань, як правило, одного або двох людей. Якщо запрошений чоловік, то ми слухаємо довгу, голосну і впевнену промову стосовно поставленого питання. Якщо ж запрошена жінка, то ми спостерігаємо за діалогом її та ведучого. Чоловіків, до речі, менше перебивають, хоч їх висловлювання займають більше часу. Також було помічено, що коли говорить чоловік, його слухають уважніше як чоловіки, так і жінки, ніж мовця- жінку, тобто домінує зневажливе ставлення до жіночих висловлювань. Варто зазначити, що жінки психологічно більше потребують спілкування, ніж чоловіки. Жінкам також притаманно думати вголос, озвучувати проблему з різних ракурсів, чого не розуміють чоловіки, які виловлюються тільки що озвучити рішення проблеми. До того ж жінки зазвичай починають розмову не з суті, а з деталей. Це призводить до того, що існує стереотип про балакучість жінки, яка не може логічно і лаконічно висловити власні думки. Отже, чоловіки і жінки все ж мають різні потреби в спілкуванні і різні мовні стратегії, одна частина з яких продиктована психофізіологічними особливостями, а інша – гендерними стереотипами, що склалися історично.

Бібліографічні посилання

1. Гендерология и феминология: Учебное пособие / Л.Д. Ерохина и др.; Под общ. ред. С.В. Коваленко. – Владивосток: Изд-во ВГУЭС, 2005. – 152 с.
2. Геодакян В. Эволюционная теория пола // Природа, 1990. — №8. – С. 60-69.
3. Горностай П.П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності // Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: “К.І.С.”, 2004. – С.132-155.
4. Кириліна О. Гендер: лингвистические аспекты. – Москва: Институт социологии РАН, 1999.
5. Коган И.Л. Тендерная культурология: культура пола и «пол» культуры.— Мн.: Ковчег, 2003.— 336 с.
6. Костомаров М. І. Етнографічні писання // Історична секція Всеукраїнської академії наук. - К., 1930. - С. 183-184.

7. Купцова Т. А. Архетипи чоловічого та жіночого в етнічному образі світу в епоху київської державності./ Українознавчий альманах, К., 2009
8. Мижуев П. Г. Женский вопрос и женское движение. - СПб., 1902. - С. 7
9. Российский гендерный порядок: социологический поход: Коллективная монография / Под ред. Е. Здравомысловой, А. Темкиной — СПб.: Изд-во Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2007. — 306 с.
10. Смоляр Л.О. Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні.-Од.,1999.-С75.
11. Ставицька Л.О. Гендер: мова, свідомість, комунікація. Київ 2015.
12. Хасбулатова О. А. Опыт и традиции женского движения в России (1860-1917) - Иваново, 1994. - С. 25.
13. Шевченко З.В. Ідея біодетермінізму в гендерній теорії // Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 23-24 січня 2015 року). – Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2015. – С. 106-108.
14. https://www.goodreads.com/book/show/85410.Three_Essays_on_the_Theory_of_Sexuality
15. <http://home.ku.edu.tr/~mbaker/CSHS503/TalcottParsonsSocialSystem.pdf>